

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ШИШМЕНЦЕВ Іван Михайлович

УДК 376.015.31-056.36 :17.02 : 821.161.2

ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН
У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Державному вищому навчальному закладі «Донбаський державний педагогічний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Дмитрієва Ірина Володимирівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»,
завідувач кафедри технологій корекційної
та інклюзивної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Миронова Світлана Петрівна,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
завідувач кафедри корекційної
педагогіки та інклюзивної освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
Піонтківська Галина Станіславівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, кафедра
психокорекційної педагогіки, доцент.

Захист відбудеться 28 квітня 2017 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01054, м. Київ, вул. Тургенівська 8/14.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано 25 березня 2017 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах гуманізації суспільства та системи освіти посилюється значення проблеми виховання в підростаючого покоління культури людських взаємин як регулятора поведінки, гаранта шанобливого ставлення і взаєморозуміння, терпимості та взаємоповаги. Сучасний рівень культури взаємин ставить перед кожною особистістю вимогу дотримання норм моралі, поважного ставлення до оточуючих, визнання загальнолюдської цінності.

Проблема виховання культури людських взаємин у осіб із порушеннями розумового розвитку пов'язана з розв'язанням завдань формування та розвитку в них умінь і навичок міжособистісної взаємодії, самостійного встановлення суспільних зв'язків, інтеграції в соціум (В. Бондар, Г. Дульнев, І. Єременко, В. Липа, Г. Мерсіянова, С. Миронова, В. Синьов, І. Тат'янчикова, О. Хохліна, Д. Шульженко та ін.). Особливого значення виховання в розумово відсталих учнів культури людських взаємин набуває в старшому шкільному віці – періоді посилення ролі соціальних взаємовідношень з оточуючими.

Становлення культури людських взаємин відбувається в процесі морального виховання, корекційно-розвивальний потенціал якого в аспекті розвитку пізнавальних процесів, збагачення емоційно-чуттєвої сфери, формування моральних якостей неодноразово підкреслювали науковці (А. Белкін, М. Буфетов, О. Вержиховська, О. Гаврилов, Г. Дульнев, І. Єременко, В. Жилєнкова, А. Капустін, Л. Каукенайте, М. Кот, В. Кузьміна, В. Мачихіна, Т. Пороцька, Т. Саксонова, Г. Савіцька, В. Синьов, Н. Тарасенко та ін.).

Важливим засобом у вихованні культури людських взаємин як невід'ємної складової морального виховання виступає духовно-культурна спадщина людства й українська література зокрема, оскільки саме література як мистецтво слова через систему художніх образів збагачує особистість життєвим досвідом, надає можливість пізнавати сутність людей та взаємин між ними, формує основи моральної свідомості й моральної поведінки (Ю. Бондаренко, Н. Волошина, Є. Голобородько, Ю. Микитенко, О. Мазуркевич, Д. Наливайко, В. Неділько, Є. Пасічник, М. Пентиліук, Л. Столович, П. Федченко, М. Яценко та ін.).

Значення художньої літератури у вихованні особистості учнів із порушеннями розумового розвитку розглянуто в роботах А. Аксьонової, Л. Вавіної, В. Воронкової, М. Гнезділова, І. Дмитрієвої, В. Жилєнкової, Н. Кравець, В. Петрової, Г. Піонтківської, Г. Плешканівської, Н. Тарасенко та ін. Утім проблема використання творів української літератури як засобу виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників не знайшла ще належного теоретичного і практичного опрацювання. Недостатня розробленість зазначеної проблеми, її актуальність, практична значущість, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» за напрямом «Науково-методичне забезпечення змісту освіти

дітей із психофізичними вадами» (Державний реєстраційний номер 0115U003306). Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (протокол № 6 від 31. 01. 2013 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 28. 05. 2013 р.).

Мета дослідження полягає в розробленні та апробуванні методики корекційної роботи з виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури на уроках літературного читання та в позаурочний час.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми, вивчити стан роботи з виховання в розумово відсталих учнів культури людських взаємин у практиці сучасної спеціальної загальноосвітньої школи.

2. Розробити методику експериментального вивчення рівнів сформованості основ культури людських взаємин у розумово відсталих учнів старших класів.

3. Дослідити особливості прояву культури людських взаємин в учнів означеної нозології.

4. Визначити педагогічні умови виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників.

5. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність розробленої методики корекційної роботи з виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури.

Об'єкт дослідження – процес морального виховання учнів із порушеннями розумового розвитку.

Предмет дослідження – методика корекційної роботи з виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури на уроках літературного читання та в позаурочний час.

Методи дослідження. *Теоретичні:* аналіз та узагальнення теоретико-методичних засад дослідження з метою визначення стану розробленості проблеми й перспективних напрямів її вирішення; *емпіричні:* спостереження, анкетування, бесіда, вивчення шкільної документації, узагальнення практичного досвіду в спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах; констатувальний і формувальний експерименти з метою отримання фактичних даних щодо особливостей прояву в розумово відсталих старшокласників культури людських взаємин й розроблення методики корекційної роботи з її виховання; *методи оброблення даних:* кількісне та якісне оброблення одержаних результатів дослідження, статистичне обрахування за критерієм F^* Фішера для оцінки достовірності відмінностей між відсотковими частками вибірок щодо сформованості культури людських взаємин у розумово відсталих учнів старших класів.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: фундаментальні положення філософії сучасної освіти (В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, В. Сухомлинська та ін.); положення про спільність основних закономірностей психічного розвитку в умовах нормального та порушеного онтогенезу, єдність когнітивного та емоційно-чуттєвого, діяльнісного й культурологічного в розвитку особистості (Б. Ананьєв, В. Бондар, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк,

О. Леонт'єв, В. Лубовський, О. Лурія, Н. Морозова, К. Платонов, С. Рубінштейн, В. Синьов, Ж. Шиф, М. Ярмаченко та ін.); концепція соціалізації осіб з особливими освітніми потребами (І. Бех, Ю. Бистрова, В. Бондар, І. Єременко, В. Синьов, І. Тат'янчикова, Л. Фомічова, О. Хохліна, А. Шевцов, М. Шеремет та ін.), положення про корекційну спрямованість психолого-педагогічного супроводу дітей із психофізичними порушеннями (В. Бондар, Л. Вавіна, І. Дмитрієва, Г. Дульнєв, І. Єременко, В. Засенко, А. Капустін, А. Колупаєва, С. Конопляста, В. Липа, М. Матвєєва, Г. Мерсіянова, С. Миронова, Т. Сак, В. Синьов, Є. Синьова, М. Супрун, В. Тарасун, К. Турчинська, С. Федоренко, Л. Фомічова, О. Хохліна, А. Шевцов, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.); положення про психологічні особливості сприймання творів художньої літератури (Л. Айдарова, Л. Виготський, О. Запорожець, І. Зимня, О. Нікіфорова, П. Якобсон та ін.), прикладні розробки вчених-дефектологів із проблеми морального виховання осіб із порушеннями розумового розвитку (А. Белкін, М. Буфетов, О. Вержиховська, О. Гаврилов, І. Григор'єва, Г. Дульнєв, Л. Каукенайте, А. Капустін, М. Кот, В. Мачихіна, С. Ніколаєв, Л. Одинченко, Т. Пороцька, Т. Саксонова, О. Северов, В. Синьов, Г. Савіцька, Н. Тарасенко та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що

уперше:

- розроблено методику вивчення стану сформованості основ культури людських взаємин у розумово відсталих учнів старших класів;

- з'ясовано особливості прояву та динаміку становлення культури людських взаємин в учнів означеної нозології;

- обґрунтовано систему критеріїв щодо компонентів культури людських взаємин, показників і рівнів її сформованості в розумово відсталих учнів старших класів;

- визначено педагогічні умови виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників;

- теоретично обґрунтовано та експериментально апробовано методику корекційної роботи з виховання в розумово відсталих старшокласників культури людських взаємин засобами української літератури на уроках літературного читання та в позаурочний час;

- уточнено визначення поняття «культура людських взаємин розумово відсталих старшокласників», конкретизовано змістові характеристики її структурних компонентів;

- *дістали подальшого розвитку* організаційні форми, методи та прийоми морального виховання в спеціальній школі; положення про сутність корекційної спрямованості освіти дітей із порушеннями розумового розвитку.

Практичне значення одержаних результатів. Виявлені під час порівняльного дослідження особливості прояву культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників мають бути значущими для психолого-педагогічного вивчення дітей та підлітків означеної нозології. Виокремлені педагогічні умови і зміст методики корекційної роботи можуть використовуватися для вдосконалення організації навчально-виховного процесу в спеціальній школі. Матеріали дослідження можуть бути використані при створенні та уточненні програм, посібників з методики навчання української літератури та виховної роботи в спеціальній школі, навчальних і науково-методичних посібників для вищих навчальних закладів та в системі післядипломної освіти вчителів-дефектологів.

Упровадження результатів дослідження відбувалось у Комунальному закладі «Слов'янська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 41» Донецької обласної ради (довідка № 125 від 19.10.2015 р.), Комунальному закладі «Краснолиманська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 34» Донецької обласної ради (довідка № 296 від 21.09.2015 р.), Комунальному закладі «Миколаївська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 7» Донецької обласної ради (довідка № 315 від 28.12.2015 р.), Комунальному закладі «Сумська спеціальна загальноосвітня школа» Сумської обласної ради (довідка № 01-24/321 від 08.10.2015 р.), Комунальному закладі «Глинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Сумської обласної ради (довідка № 254 від 08.10.2015 р.), Комунальному закладі «Спеціальний навчально-виховний комплекс I-II ступенів № 2» Харківської обласної ради (довідка № 766 від 12.10.2015 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалася на 13 науково-практичних конференціях, зокрема 3 *міжнародних*: VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2013); «Комплексний супровід дітей з психофізичними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційного центру» (Луганськ, 2014); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2015); 6 *всеукраїнських*: «Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології» (Кам'янець-Подільський, 2013); «Актуальні проблеми спеціальної педагогіки та психології» (Херсон, 2013); «Актуальні питання сучасної освіти і науки» (Слов'янськ, 2013-2016); 4 *регіональних*: «Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами» (Слов'янськ, 2013-2016). Матеріали дослідження були апробовані і схвалені на науково-методичних семінарах кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», методичних об'єднаннях практичних працівників спеціальних загальноосвітніх шкіл Донецької області (Слов'янськ, 2012-2016).

Публікації. Результати та основний зміст дослідження висвітлено у 8 одноосібних публікаціях автора, з них: 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 – у міжнародному фаховому періодичному виданні, 2 – у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (298 найменування, з них 10 – іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 255 сторінок, з них основний текст викладено на 197 сторінках. Текст дисертації містить 30 таблиць та 5 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми; окреслено мету та завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, висвітлено його теоретичні засади й методи, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації та упровадження.

У першому розділі – «**Теоретико-методичні засади виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників**» – представлено результати дескриптивного та компаративного аналізу науково-методичної літератури з проблеми дослідження; визначено та обґрунтовано сутність поняття «культура

людських взаємин розумово відсталих старшокласників», охарактеризовано її структурні компоненти; обґрунтовано значення української літератури як важливого засобу виховання культури людських взаємин; проаналізовано стан роботи з виховання в учнів культури людських взаємин у практиці сучасної спеціальної школи.

Аналіз теоретичних джерел засвідчив, що проблема культури людських взаємин є предметом дослідження: філософії – співбуття людини з іншими має ґрунтуватися на гуманних учинках у взаєминах, які визначаються ціннісним сприйманням іншої людини (С. Андрос, М. Бахтін, М. Горлач, І. Кант, П. Рікер, Л. Сохань та ін.); соціології – процеси адаптації індивідів у соціокультурному середовищі, засвоєння ними цінностей, норм, які регулюють взаємини людей (Е. Берн, А. Кемпінський, М. Петров, Д. Мід, В. Циба та ін.); етики – взаємозв'язок внутрішньої сутності людини та зовнішніх форм її вираження, які віддзеркалюють ступінь утілення моральних норм у свідомості особистості (Т. Аболіна, Л. Волченко, В. Єфименко, М. Ночевник та ін.); естетики – морально-естетична культура має характеризувати і зумовлювати будь-які дії, вчинки людини, є втіленням естетичного і морального в людських взаєминах (В. Багдонавічюс, І. Зязюн, М. Колесник, Л. Левчук та ін.).

У психолого-педагогічних дослідженнях культура взаємин представлена як інтегральне утворення, яке має суб'єкт-суб'єктний характер і полягає в загальній гуманістичній спрямованості взаємин, взаємопроникненні суб'єктів взаємодії у світ почуттів і переживань іншого, готовності до прийняття думок, позицій суб'єкта взаємодії, а також уміння запобігати виникненню конфліктних ситуацій та здатністю конструктивно їх розв'язувати (А. Бодалєв, М. Боришевський, П. Вацлавік, Л. Виготський, А. Гарнер, А. Гордін, В. Киричок, І. Кон, А. Макаренко, В. М'ясищев, К. Роджерс, С. Рубінштейн, І. Сіданіч, В. Сухомлинський та ін.).

Сучасні наукові доробки щодо проблеми культури взаємин вміщують дослідження сутності та змістових аспектів означеного феномену (Л. Бутенко, Л. Волченко, М. Горлач, М. Левківський, Л. Сохань та ін.), гендерної взаємодії (О. Богданова, С. Вихор, І. Мачуська, І. Мезеря та ін.), емоційно-мотиваційної основи взаємин (І. Бех, Л. Божович, Т. Кириленко, В. Семиченко та ін.), етики взаємин (В. Білоусова, І. Мачуська, В. Штифурак та ін.), особливостей взаємин дітей і підлітків (І. Булах, О. Киричук, Я. Коломинський, І. Кон, А. Мудрик, А. Нікітін, О. Товбаз та ін.), ролі вчителя у вихованні позитивних взаємин учнів (І. Дубровіна, Ю. Костюшко, М. Рібакова, Л. Фрідман та ін.).

Установлено, що культура людських взаємин базується на моральних основах, що сприяє взаємодії людей за суб'єкт-суб'єктною моделлю, зміст якої безпосередньо впливає на спрямованість і характер потреб, цілей, інтересів особистості. Моральному вихованню дітей та підлітків присвячені різнопланові педагогічні дослідження, у яких акцентується увага на значенні для людини та суспільства загальнолюдських моральних цінностей, формування моральних якостей, вироблення вмінь і навичок моральної поведінки (В. Бабич, І. Бех, О. Білецька, Л. Божович, І. Зязюн, О. Киричук, В. Киричок, Г. Костюк, Н. Кузіна, О. Масюк, О. Сухомлинська та ін.).

Виходячи з теоретичного аналізу наукових джерел, культуру людських взаємин розумово відсталих старшокласників ми визначаємо як інтегральне утворення учня, яке характеризує: свідоме засвоєння знань про моральні норми та якості особистості, моделі поведінки, прийняті в суспільстві; здатність до

адекватного емоційного відгуку та усвідомленого емоційно-ціннісного ставлення щодо моральних якостей, вчинків і поведінки суб'єктів взаємодії; самостійне дотримання моральних норм у міжособистісній взаємодії. Отже, виховання культури людських взаємин розумово відсталих старшокласників лежить у руслі органічно взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінково-діяльнісного.

Узагальнено результати досліджень особливостей психічних процесів учнів із порушеннями розумового розвитку, які потребують корекційних зусиль у процесі виховання культури людських взаємин. З'ясовано, що своєрідність їхньої пізнавальної та емоційно-чуттєвої сфер значно ускладнюють цей процес (І. Бгажнокова, А. Белкін, І. Белякова, Б. Брунов, О. Вержиховська, Г. Дульнев, І. Єременко, А. Капустін, М. Матвєєва, С. Миронова, С. Рубінштейн, Л. Руденко, В. Синьов, Н. Стадненко, О. Хохліна, О. Шаповалова, Ж. Шиф та ін.). З'ясовано, що твори української літератури є важливим засобом виховання в розумово відсталих учнів культури людських взаємин, тому що не тільки збагачують школярів конкретними знаннями і життєвим досвідом, а й викликають певне емоційне ставлення, сприяючи переходу об'єктивних знань в особисті цінності.

Вивчення стану роботи в сучасній спеціальній загальноосвітній школі засвідчило, що вирішенню питань виховання в розумово відсталих старшокласників культури людських взаємин засобами української літератури приділено недостатню увагу. Результати анкетування вчителів і вихователів виявили актуальність означеної проблеми, а також недостатній рівень відповідного навчально-методичного забезпечення в спеціальній школі. Аналіз анкетування батьків учнів із порушеннями розумового розвитку засвідчив, з одного боку, занепокоєння дорослих щодо зростання проявів «бездушності» й жорстокості підростаючого покоління, а з іншого боку, пасивність і безчасність батьків у вихованні власних дітей.

Системний аналіз наукових доробків та стану роботи сучасної спеціальної школи довів відсутність цілісного підходу до виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури. Отже, означена проблема потребує подальшого вивчення та забезпечення відповідними науковими розробками й практичними рекомендаціями.

У другому розділі **«Особливості сформованості в учнів із порушеннями розумового розвитку культури людських взаємин»** описано методiku констатувального експерименту, викладено основні результати аналізу отриманих емпіричних даних, встановлено особливості прояву культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників, визначено рівні її сформованості.

З метою виявлення особливостей прояву культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників було розроблено констатувальний експеримент. Для його проведення на підставі аналізу наукових джерел було виділено та описано три взаємопов'язані між собою групи критеріїв сформованості в учнів із порушеннями розумового розвитку культури людських взаємин: 1) когнітивна – здатність учнів цілісно розуміти сутність моральних якостей (доброта, чуйність, терпимість, співчуття, чесність, повага, ввічливість, дружелюбність), ознак їхнього прояву у вчинках і стосунках суб'єктів взаємодії (оточуючих і літературних героїв); володіння мисленневими операціями: уміння аналізувати, порівнювати моральні якості

суб'єктів взаємин, встановлювати між ними логічні зв'язки та ін.; усвідомлення необхідності дотримання моральних норм у повсякденних взаєминах; 2) емоційно-ціннісна – адекватність емоційного відгуку на прояви моральних якостей суб'єктів взаємин, емоційно-ціннісного ставлення до них; здатність до співчуття; наявність бажання дотримуватися моральних норм у ситуаціях міжособистісної взаємодії; 3) поведінково-діяльнісна – володіння практичними уміннями й навичками моральної поведінки та дотримання їх у взаєминах, здатність самостійно розв'язувати ситуації морального вибору.

Методика констатувального експерименту складалася з трьох блоків. У першому блоці з метою дослідження особливостей сформованості в учнів когнітивного компонента культури людських взаємин було застосовано бесіди «У світі людських взаємин» та за змістом творів української літератури. Другий блок був спрямований на виявлення особливостей сформованості в учнів емоційно-ціннісного компонента культури людських взаємин. З цією метою використовувалися адаптовані методики М. Удовенка «Оцінка й самооцінка емпатії» і Т. Ващенко «Прагнення до дотримання моральної поведінки у взаєминах», авторські методики «Закінчи історію», «Які якості ми цінуємо в людях», «Ким бути і ким не бути». Для забезпечення дослідження особливостей сформованості в учнів поведінково-діяльнісного компонента культури людських взаємин у третьому блоці було застосовано адаптовану нами методику І. Бега «Вибір» і авторську методику «Розв'язання проблемних ситуацій». Одним із основних методів, які використовувалися при визначенні реальної поведінки учнів у повсякденних взаєминах, було спостереження (під час шкільних перерв, у спільній діяльності, у процесі розв'язання конфліктних ситуацій) у присутності дорослих і в ситуаціях, позбавлених їхнього контролю.

Констатувальним експериментом було охоплено 183 розумово відсталіх учні 7-х (96 уч.) і 9-х (87 уч.) класів спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів, 115 учнів загальноосвітніх шкіл.

Результати констатувального дослідження засвідчили, що 40,87 % учнів 7-х класів загальноосвітньої школи володіють цілісними, усвідомленими та стійкими знаннями про сутність моральних якостей, про ознаки їхнього прояву у вчинках і взаєминах оточуючих та літературних героїв, аналізують, порівнюють та співвідносять їх із власними взаєминами, усвідомлюють необхідність дотримання у взаєминах моральних норм. На відміну від них, більшості учнів із порушеннями розумового розвитку (7-й кл. – 54,17 %, і 9-й кл. – 48,29 %) мають фрагментарні, недиференційовані, синкретичні знання про сутність та істотні ознаки моральних якостей. Вони зазнають суттєвих труднощів у аналізі та порівнянні прояву моральних якостей у суб'єктів взаємин, обґрунтуванні своєї думки, встановленні причинно-наслідкових зв'язків.

Установлено, що у більшості учнів 7-х класів із нормою інтелекту (69,58%) переважно позитивний адекватний емоційний відгук на прояви моральних якостей суб'єктів взаємин. Вони емоційно чутливі, адекватно оцінюють власні вчинки і вчинки інших суб'єктів взаємодії, виявляють бажання дотримуватися моральних норм у ситуаціях міжособистісної взаємодії. При цьому більшості учнів із порушеннями розумового розвитку притаманне ситуативне, недостатньо усвідомлене

та некритичне ставлення до суб'єктів взаємин (7-й кл. – 56,26 %, 9-й кл. – 49,44 %), емоційну чуйність і здатність співчувати вони виявляють переважно домінантам найближчого оточення, вони не спроможні самотійно адекватно оцінити моральні якості суб'єктів взаємин. Негативний характер емоційного відгуку на прояви моральних якостей суб'єктів взаємин і ставлення до моральних норм виявлено у 21,87 % учнів 7-х класів та 18,39 % учнів 9-х класів. Ці школярі схильні до навіюваності, механічного наслідування, що призводить до засвоєння негативних соціальних зразків поведінки.

З'ясовано, що для 39,13 % учнів із нормою інтелекту характерна активна, позитивна позиція в ситуаціях взаємодії, вони здатні поступитися своїми власними мотивами поведінки чи надати перевагу суспільним, адекватно оцінити ситуації морального спрямування та самотійно знайти вихід із них, хоча в 31,32 % учнів загальноосвітньої школи спостерігається пасивна позитивна позиція у взаєминах та деякі розбіжності реальної і вербальної поведінки. При цьому в більшості учнів із порушеннями розумового розвитку виявлено несформовані вміння самотійно будувати взаємини на моральних засадах. Так, в учнів (7-й кл. – 57,3 %, 9-й кл. – 50,59 %) спостерігається нестійкість і ситуативність дій у взаєминах, що залежать від особистого ставлення, порушення норм моральної поведінки, дотримання їх у взаєминах лише за умови контролю з боку дорослого. Певній частині учнів (7-й кл. – 12,5 %, 9-й кл. – 10,34%) властиві прояви агресії до суб'єктів взаємодії, яка в дівчат виражалася здебільшого в словесній формі (підвищення голосу, вживання грубих слів), виразі агресії на обличчі, а у хлопців – у фізичних діях і використанні непристойних жестів; уживанні ненормативної лексики; конфліктності поведінки у взаєминах.

Отримані результати констатувального експерименту слугували основою для визначення чотирьох узагальнених рівнів сформованості в учнів культури людських взаємин: високий, достатній, середній і низький (табл.1).

Таблиця 1

**Розподіл учнів за рівнями сформованості культури
людських взаємин (у %)**

Клас	Рівні			
	Високий	Достатній	Середній	Низький
7 кл. спец. школа	–	20,83	57,3	21,87
9 кл. спец. школа	8,04	22,98	54,02	14,96
7 кл. масова школа	35,65	33,91	26,1	4,34

Високий рівень характеризується усвідомленістю, узагальненістю та стійкістю знань про сутність моральних якостей та ознаки їхнього прояву у вчинках і взаєминах суб'єктів взаємодії. Учень самотійно аналізує, порівнює моральні якості суб'єктів взаємин, наводить приклади подібних життєвих ситуацій, встановлює логічні зв'язки та робить висновки; виявляє моральні якості у ставленні до суб'єктів взаємин; у ситуаціях взаємодії проявляє активну, позитивну позицію; здатен адекватно оцінити ситуації морального спрямування та самотійно знайти вихід із

них; співчуття й співпереживання реально переходять у допомогу іншим; адекватно реагує на критику, зауваження, діє, не піддаючись миттєвим бажанням.

Достатній рівень: в учня наявні неповні та нестійкі знання про сутність моральних якостей, відмічається селективність, обмеженість, стандартність та спрощеність у трактуванні їхніх істотних ознак, у відповідях використовує тавтологічні звороти, здатність до узагальнень знижена; за допомогою дорослого аналізує, порівнює вчинки суб'єктів взаємин, адекватно їх оцінює, наводить подібні приклади з власного життя; переважає позитивна спрямованість на інших суб'єктів взаємодії, здатний до співчуття; мотивує свої етичні дії бажанням завоювати хороше ставлення, уникнути неприємних ситуацій; іноді допускає порушення моральних норм поведінки, відчуваючи при цьому докори сумління.

Середній рівень: в учня фрагментарні, недиференційовані, синкретичні знання про сутність моральних якостей, школяр зазнає значних труднощів у аналізі та порівнянні моральних якостей, наводить власний подібний приклад, але він не відповідає заданій ситуації; ситуативний характер емоційного відгуку на прояви моральних якостей суб'єктів взаємин, здатен емоційно співпереживати домінантам найближчого оточення; характеризується залежністю поведінки від особистого ставлення, у взаєминах керується нестійкими соціальними мотивами, робить вибір на основі власних бажань і поривань; у взаєминах домінує неухвалене ставлення до людей; часто порушує норми моральної поведінки, не вважає для себе обов'язком виконувати дані обіцянки, не здатен самостійно розв'язувати ситуації морального вибору.

Низький рівень характеризується поверховими знаннями та неправильним розумінням сутності моральних якостей; учень не диференціює моральні якості суб'єктів взаємин навіть за безпосередньою допомогою дорослого, не добирає або добирає неадекватну ситуацію з власного досвіду; відсутнє бажання дотримуватись моральних норм у ситуаціях міжособистісної взаємодії, знижена здатність до співчуття, можливі прояви агресії, погрози та образи; поведінка регулюється лише вимогами старших і зовнішніми стимулами; у взаєминах проявляє заздрість, лицемірство, говорить неправду, не зізнається у своїх провинах, приховує їх або незаслужено звинувачує інших.

Отже, результати констатувального експерименту засвідчили, що учні як 7-х, так і 9-х класів спеціальної школи мають значно нижчі показники сформованості основ культури людських взаємин, ніж учні 7-х класів загальноосвітньої школи. Водночас, узагальнення експериментальних даних дозволяє констатувати наявність слабо вираженої позитивної динаміки в стані досліджуваного феномену, що дає підстави для розроблення методики корекційної роботи з виховання у розумово відсталих старшокласників культури людських взаємин з метою здійснення ефективного впливу на рівень її сформованості.

У третьому розділі **«Методика корекційної роботи з виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури»** обґрунтовано та апробовано методику корекційної роботи з виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури та підтверджено її ефективність.

Цілісність методики корекційної роботи забезпечується наявністю таких складових: змістовно-цільової (принципи, завдання, зміст корекційно-виховної

роботи); процесуальної (етапи, умови, форми і методи корекційного впливу) та оцінно-результативної (критерії, показники). Основу структури методики корекційної роботи склали стрижневі концептуальні положення: культурологічний, особистісно-діяльнісний, системний, аксіологічний та соціалізуючий підходи, які надалі обумовили наявність, зміст та роль усіх її складових. Основними принципами побудови і впровадження методики корекційної роботи визначено: принципи організації виховного процесу; принципи загальної дидактики та дидактичні принципи психокорекційної педагогіки; специфічні принципи навчання української літератури. У процесі експериментальної роботи було реалізовано пізнавальну, корекційно-розвивальну та виховну функції навчально-виховного процесу.

Основними педагогічними умовами, що мали забезпечити ефективність процесу виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури, було визначено такі:

1. Використання різноманітних форм організації урочних і позаурочних занять, методів і прийомів корекційного впливу, спрямованих на послідовне свідоме засвоєння розумово відсталими старшокласниками знань про сутність моральних якостей, активізацію їхньої емоційно-чуттєвої сфери, розвиток умінь будувати на моральних засадах взаємини з оточуючими та здатності самостійно розв'язувати ситуації морального вибору.

2. Спрямованість навчально-виховного процесу на самостійне застосування учнями знань щодо моральних якостей, моделей поведінки літературних героїв шляхом моделювання різних типів соціальних взаємин у процесі інсценування творів української літератури, рольових і літературно-ділових ігор, створення проблемних ситуацій, що критично відображають моральний зміст художнього твору та ін.

3. Упровадження в навчально-виховний процес факультативного курсу «Джерела доброти», спрямованого на активізацію інтелектуальної та емоційно-чуттєвої сфер, поглиблення, систематизацію та узагальнення знань про сутність моральних якостей, їхні істотні ознаки, розвиток навичок аналізу літературних героїв та інших суб'єктів взаємодії, вироблення практичних умінь і навичок моральної поведінки та дотримання їх у взаєминах.

4. Організація просвітницької та консультативної роботи з педагогами спеціальних загальноосвітніх закладів і батьками щодо змісту, форм і методів виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами художньої літератури через упровадження комплексу лекцій-діалогів.

5. Цілеспрямована і конструктивна взаємодія педагогів і сім'ї з метою створення толерантного виховного середовища, що характеризується взаємною довірою та повагою, відкритим і доброзичливим спілкуванням, відмовою від авторитарного способу керівництва учнівським колективом та в процесі сімейного виховання, забезпеченням почуття захищеності кожного учня.

Формувальний експеримент проводився упродовж 2013-2015 навчальних років. Загальна кількість учнів експериментальної групи (ЕГ) складала 37 осіб, контрольної (КГ) – 35 осіб.

Експериментальна робота містила три блоки. Перший блок передбачав системну і послідовну роботу з учнями 8-х і 9-х класів спеціальної школи, яка була спрямована на розвиток когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінково-

діяльнісного компонентів культури людських взаємин на уроках літературного читання та в позаурочний час (факультативний курс «Джерела доброти»: 8 клас – «Духовна краса літературних героїв» (17 год., 2 год. на місяць), 9 клас – «Культура взаємин» (17 год., 2 год. на місяць), години спілкування). Цей блок умовно розподілявся на три етапи, логіка яких спиралася на структурні компоненти культури людських взаємин.

Перший етап мав на меті активізацію емоційно-чуттєвої сфери учнів шляхом розвитку адекватності емоційного відгуку в процесі сприймання та відтворення змісту творів української літератури, збагачення уявлень про їхню емоційну спрямованість, розвиток уміння аналізувати та порівнювати емоційні стани літературних героїв, співвідносити їх із власними почуттями та переживаннями. Основними методами та прийомами роботи на цьому етапі були: роз'яснення, бесіда із застосуванням різних видів читання художнього твору (виразного, коментованого, дослідницького, колективного, за особами та ін.), усне словесне малювання, інсценування, рефлексія (асоціативна, творча, художня, тематична), аналіз супровідних творів образотворчого та музичного мистецтва, прослуховування зразків художнього читання, перегляд фрагментів кінофільмів, «Аперцепція – інтеракція», «Кольоровий щоденник настрою», «Сенкан».

Другий етап передбачав активізацію, корекцію та спеціальне спрямування пізнавальної діяльності розумово відсталих старшокласників через сприймання творів української літератури, поглиблене осмислення та розуміння їх змістових і виражальних засобів на ґрунті використання різних типів навчально-пізнавальних завдань (за В. Синьовим). Основними методами та прийомами роботи на цьому етапі були: бесіда із застосуванням різних видів читання художнього твору (аналітичного, критичного читання та ін.) та складанням адаптованого алгоритму поведінки літературного героя, дискусія, дебати, словникова робота, «Незакінчене речення», «Акваріум», «Мікрофон», «Коло ідей», «Діаграма Вена».

Третій етап був спрямований на розвиток в учнів уміння самостійно застосовувати набуті з літературних творів знання щодо моральних якостей, моделей поведінки у власні взаємини. З-поміж методів обрано моделювання різних типів соціальних відношень за допомогою рольових і літературно-ділових ігор.

Другий блок передбачав удосконалення професійної компетентності педагогів щодо змісту, форм і методів виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників, зокрема засобами української літератури, на базі проведення циклу лекцій-діалогів. Поєднання в структурі лекцій-діалогів таких видів роботи, як розв'язування педагогічних задач, дискусій, обмін досвідом, рекомендації відповідної методичної літератури забезпечували єдність теоретичної та практичної підготовки педагогів.

Третій блок був спрямований на підвищення загальної культури батьків, їхньої обізнаності щодо культури людських взаємин, ознайомлення з творами класичної та сучасної української літератури з метою залучення батьків до її використання в процесі сімейного виховання, удосконалення умінь і навичок розв'язання проблемних ситуацій, тощо. Серед пропонованих методів роботи з батьками в процесі комплексу лекцій-діалогів були: бесіда, дискусія, аналіз ситуацій взаємодії та ін. До змісту занять включалися приклади життєвих ситуацій, які

містили чітко виражені суперечності, конфлікти, що відбуваються в людських взаєминах. Лекції-діалоги як з педагогами, так і батьками проводилися 1 раз на місяць протягом 2-х років.

Ефективність запропонованої нами методики корекційної роботи з виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури визначено на підставі компаративного аналізу результатів виконання завдань учнями експериментальної і контрольної груп. Завдання за діагностичним призначенням і змістом були аналогічними до тих, що використовувалися на констатувальному етапі дослідження. Порівняльний аналіз отриманих даних дав змогу виявити якісні відмінності в показниках рівнів сформованості культури людських взаємин (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл розумово відсталих старшокласників контрольної та експериментальної груп (9-ті класи) за рівнями сформованості культури людських взаємин (у %)

Клас	Рівні			
	Високий	Достатній	Середній	Низький
ЕГ	21,62	37,84	29,73	10,81
КГ	8,57	22,86	51,43	17,14
φ*	1,58	1,39	1,89*	0,78

Примітка: * для рівня значущості $p \leq 0,01$

Статистично значущі відмінності було визначено лише в експериментальній групі. Так, наприкінці експерименту збільшилася кількість респондентів із високим (від 8, 57 % до 21,62 %; $p \leq 0,01$) і достатнім (від 22,86 % до 37,84 %; $p \leq 0,01$) рівнями. Представленість середнього (від 51,43 % до 29,73 %; $p \leq 0,01$) та низького (від 17,14 % до 10,81 %; $p \leq 0,01$) рівнів, навпаки значно зменшилася. У контрольній групі значних зрушень у представленості показників усіх рівнів не виявлено. Одержані результати дали змогу констатувати, що застосована методика виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури стимулює інтелектуальні процеси, активізує готовність до адекватного сприймання й самостійної оцінки моральних якостей, вчинків суб'єктів взаємин, розширює в учнів діапазон моральних понять та сприяє покращенню взаємин з оточуючими. Отже, отримані результати дослідження засвідчили позитивну динаміку в стані сформованості основ культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників, що свідчить про доцільність та ефективність розробленої методики корекційної роботи.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування та практичне розв'язання проблеми виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури. Проведене дослідження дає підстави до таких висновків:

1. На основі теоретичного аналізу загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури підтверджено актуальність проблеми виховання культури

людських взаємин у розумово відсталих старшокласників, встановлено недостатню розробленість її теоретичного і практичного аспектів. Уточнено сутність поняття «культура людських взаємин розумово відсталих старшокласників», виділено та охарактеризовано її структурні компоненти. З'ясовано, що дієвість виховного впливу української літератури зумовлена її здатністю утверджувати моральні принципи через систему художніх образів, тобто не тільки раціонально, а й емоційно-чуттєво, у результаті чого художній твір не тільки збагачує особистість життєвим досвідом і засвоєнням моральних норм, а й викликає певне емоційне ставлення до нього, сприяючи своєрідному переходу об'єктивних знань в особисті цінності.

2. Аналіз навчально-виховного процесу сучасної спеціальної школи засвідчив, що, незважаючи на різноманітність форм педагогічної роботи з морального виховання, простежується відсутність цілісної та послідовної системи заходів, спрямованих на виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників, необхідність удосконалення професійної компетентності педагогів і підвищення загальної педагогічної культури батьків, їхньої обізнаності з цього питання.

3. Розроблено методику експериментального вивчення стану сформованості культури людських взаємин в учнів з порушеннями розумового розвитку. Виокремлено три групи критеріїв її сформованості та показники, кожний з яких орієнтований на виявлення характеру та своєрідності прояву когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінково-діяльнісного компонентів культури людських взаємин. На основі кількісного та якісного аналізу результатів дослідження виділено рівні її сформованості (високий, достатній, середній, низький).

4. Експериментально доведено, що в процесі морального виховання на тлі єдності основних закономірностей психічного розвитку в умовах нормального та порушеного онтогенезу виявляються своєрідні особливості сформованості основ культури людських взаємин в учнів із порушеннями розумового розвитку. Установлено, що для більшості розумово відсталих старшокласників характерні неповні, фрагментарні, недиференційовані, синкретичні знання про моральні якості, недостатнє розуміння їхньої сутності; неадекватна оцінка вчинків суб'єктів взаємин, бідність емоційного реагування та нездатність до співпереживання, неуважність до навколишнього; низький рівень сформованості умінь і навичок самостійно будувати взаємини на моральних засадах, нестійкість моральної поведінки та ситуативність її регуляції в ситуаціях взаємодії; неспроможність самостійно уникати конфліктних ситуацій та ефективно їх розв'язувати. Констатовано, що для більшості розумово відсталих учнів рівень сформованості культури людських взаємин коливається між середнім і низьким. Поряд із цим виявлено позитивну вікову динаміку, хоча й недостатньо виразну.

5. Визначено основні складові компоненти методики експериментальної корекційної роботи з виховання в розумово відсталих старшокласників культури людських взаємин засобами української літератури. Сутність змістовно-цільового компонента полягає в обґрунтуванні наукових положень, принципів, функцій, завдань, змісту корекційно-виховної роботи. Структура процесуального компоненту складається з трьох взаємопов'язаних між собою блоків, які ґрунтуються на послідовній роботі з учнями 8-х і 9-х класів під час уроків літературного читання та в

позаурочний час (факультативний курс «Джерела доброти», години спілкування), з педагогами та батьками (комплекси лекцій-діалогів). Визначено педагогічні умови забезпечення ефективності виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури. Запропонована методика корекційної роботи умовно вміщувала три етапи, логіка яких спиралася на когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний компоненти культури людських взаємин у їхній системній єдності.

6. Експериментальна перевірка розробленої методики засвідчила її ефективність та доцільність застосування у спеціальній загальноосвітній школі. По завершенні формувального експерименту значно збільшилася кількість учнів з високим і достатнім рівнями сформованості культури людських взаємин розумово відсталих старшокласників. Водночас зменшилась представленість із середнім і низьким. Середні показники високого рівня сформованості культури людських взаємин у розумово відсталих учнів експериментальної групи на 13 %, достатнього – на 15 % (статистично достовірно) перевищили відповідні дані в учнів контрольної групи.

Водночас, проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх питань проблеми культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників. Подальша перспектива розроблення цієї теми може полягати у вивченні специфіки виховання культури людських взаємин учнів із порушеннями розумового розвитку в умовах інклюзивної освіти; створення цілісної системи виховання культури взаємин дітей та підлітків із порушеннями розумового розвитку в спеціальних дошкільних і шкільних закладах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях

1. Шишменцев І. М. Теоретичні основи проблеми виховання культури людських взаємин в учнів спеціальної школи / І. М. Шишменцев // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – № 23. – С. 301-305.

2. Шишменцев І. М. До проблеми виховання культури людських взаємин в учнів спеціальної школи / І. М. Шишменцев // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. XXIII в трьох частинах, ч. 1. Серія соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Медобори – 2006, 2013. – С. 397-406.

3. Шишменцев І. М. Категоріальний аналіз проблеми формування у розумово відсталих підлітків культури людських взаємин / І. М. Шишменцев // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць / [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Вип. LXX. – Ч. II. – Слов'янськ: ДДПУ, 2014. – С. 230-236.

4. Шишменцев І. М. Обґрунтування змісту методики дослідження прояву культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників / І. М. Шишменцев // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки. – Глухів, 2015. – С. 173-181.

5. Шишменцев І. М. Аналіз роботи з виховання культури людських взаємин в процесі ознайомлення з творами української літератури в практиці допоміжної школи /

І. М. Шишменцев // Актуальні проблеми освіти: зб. наук. праць / [за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова]. – Кам'янець-Подільський: Медобори – 2006, 2015. – С. 291-301.

Статті у зарубіжних виданнях

6. Шишменцев І. М. Своєрідність корекційно-педагогічної роботи з виховання у розумово відсталих підлітків культури людських взаємин / І. М. Шишменцев // Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doświadczenie – Nr 3 – Łódź: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności. – 2015. – С. 144-148.

Матеріали конференцій

7. Шишменцев І. М. Твори української літератури як засіб виховання культури людських взаємин розумово відсталих школярів / І. М. Шишменцев // Комплексний супровід дітей з психофізичними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційного центру : мат-ли III-ї Міжн. наук.-практ. конф. (27-28 квітня 2014 р., м. Луганськ). / [за заг. ред. Т. В. Махукової]. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. – С. 241-244.

8. Шишменцев І. М. Основні напрями педагогічної роботи з формування у розумово відсталих старшокласників культури людських взаємин / І. М. Шишменцев // Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами: зб. наук. пр.: Вип. 5. – Слов'янськ: ДДПУ, 2015. – С. 306-311.

АНОТАЦІЇ

Шишменцев І. М. Виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури.

Визначено сутність поняття «культура людських взаємин розумово відсталих старшокласників»; обґрунтовано значення української літератури як важливого засобу виховання культури людських взаємин учнів означеної нозології; проаналізовано сучасний стан роботи з виховання культури людських взаємин в процесі навчальної та позаурочної діяльності спеціальної школи.

Виявлено особливості сформованості в учнів сьомих і дев'ятих класів спеціальної школи культури людських взаємин, визначено її рівні.

Окреслено педагогічні умови забезпечення ефективності процесу виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури. Здійснено розробку й апробацію методики корекційної роботи з виховання у розумово відсталих старшокласників культури людських взаємин засобами української літератури, доведено її ефективність.

Ключові слова: культура людських взаємин, розумово відсталі старшокласники, українська література, педагогічні умови, методика корекційної роботи.

Шишменцев И. М. Воспитание культуры человеческих отношений у умственно отсталых старшеклассников средствами украинской литературы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

Диссертационное исследование посвящено проблеме воспитания культуры человеческих взаимоотношений у умственно отсталых старшеклассников средствами украинской литературы.

Определена суть понятия «культура человеческих взаимоотношений умственно отсталых старшеклассников»; обосновано значение украинской литературы как важного средства воспитания культуры человеческих взаимоотношений учеников обозначенной нозологии, проанализировано современное состояние работы по воспитанию культуры человеческих взаимоотношений в процессе учебной и внеурочной деятельности специальной школы.

Выявлены характерные особенности сформированности культуры человеческих взаимоотношений у учащихся седьмых и девярых классов специальной школы, определены ее уровни.

Определены педагогические условия обеспечения эффективности процесса воспитания культуры человеческих взаимоотношений у умственно отсталых старшеклассников средствами украинской литературы. Разработана и апробирована методика коррекционной работы по воспитанию культуры человеческих взаимоотношений средствами украинской литературы у учащихся старших классов специальной школы, доказана ее эффективность.

Ключевые слова: культура человеческих взаимоотношений, умственно отсталые старшеклассники, украинская литература, педагогические условия, методика коррекционной работы.

Shishmentsev I. M. Upbringing Culture of Human Relations of Mentally Retarded Senior Pupils by Means of Ukrainian Literature. –Manuscript.

Thesis for the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences in Specialty 13.00.03 – Correctional Pedagogy. – M. P. Drahomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2017.

The dissertation thesis is devoted to the problem of upbringing the culture of human relations of the mentally retarded senior pupils by means of Ukrainian literature aimed at improving the ways of their adaptation, socialization and social integration into the modern society.

According to the results of the analysis of the literature courses it is found out that the culture of human relations is the subject of a wide range of humanities such as philosophy, sociology, ethics, aesthetics, psychology and pedagogy, each of which examines its different aspects according to the subject of its research.

It is established that the culture of human relations is based on the moral foundations that promotes the interactions among people on the subject-subject model, the content of which directly influences on the direction and nature of the needs, goals and interests of the individual.

Based on the theoretical analysis of the scientific sources, the “culture of human relations of the mentally retarded senior pupils” we define as the integral formation of the pupil, which characterizes: conscious accumulation of knowledge of moral standards and traits of the personality, models of behavior accepted in the society; adequate capacity for emotional response, emotional and valuable attitude to moral qualities, actions and behavior of the subjects of interaction; independent observance of moral norms in the interpersonal interaction. Thus, upbringing the culture of human relations of the mentally retarded senior pupils lies in the line of the organically interrelated and interdependent components: cognitive, emotional-valuable, behavior-activity.

The dissertation thesis summarizes the results of the studies of the peculiarities of some psychic processes of the pupils with intellectual disabilities who require correctional remedial efforts in the process of upbringing the cultures of human relationships. It is found out that the peculiarity of the cognitive, emotional and sensual spheres of the pupils greatly complicate this process. It is defined that the works of Ukrainian literature have to perform the leading role in upbringing the culture of human relations of the mentally retarded senior pupils.

It is worked out the methods of the stating experiment and are presented the results of the analysis of the received data, the peculiarities of the formation of the culture of human relations of the pupils of the seventh and ninth forms of specialized school are defined, the level of the formation are assessed.

The results of the stating analysis prove that the pupils of the seventh and ninth forms of specialized school have significantly lower rates of the formation of the culture of human relationships than the pupils of the seventh form of secondary comprehensive school have. At the same time generalization of the experimental data give grounds to state, on the one hand, – the presence of weakly expressed the positive dynamics in the state of the studied phenomenon, but on the other hand, – give grounds to find new ways and approaches to organizing the training-upbringing process aimed at performing an effective impact on the level of the formation of the culture of human relations of the mentally retarded senior pupils by means of Ukrainian literature.

It is worked out the methods of correctional work of upbringing the culture of human relations of the mentally retarded senior pupils by means of Ukrainian literature, the pedagogical conditions are defines, it is highlighted its effectiveness.

The experiment contains three units. The first unit involves working with pupils of the eighth and ninth forms of specialized school, which is directed to the gradual formation of the cognitive, emotional-valuable and behavior-activity components of the culture of human relations at the lessons of literary reading and during the extracurricular activities (the course “Steps of Kindness to the Beauty of Human Relations”, hours of communication). This unit is conventionally divided into three stages, the logic of which is based on the structural components of the culture of human relations.

The second unit involves mastering the professional competence of pedagogues concerning the content, forms and methods of upbringing the culture of human relations of the mentally retarded senior pupils on the base of conducting the series of lectures-dialogues. The third unit is improving the overall pedagogical culture of parents, their awareness of the culture of human relations, acquaintance and analysis of the work of classical and modern Ukrainian literature aimed at involving parents to the use of its means in the process of upbringing the

culture of human relations, developing the skills of effectively resolving the problem situations based on conducting lectures- dialogues.

The received results of the research prove the positive dynamics in upbringing the culture of human relations of the mentally retarded senior pupils that indicates the feasibility and effectiveness of the developed methods of correctional work.

Key words: culture of human relations, the mentally retarded senior pupils, Ukrainian literature, pedagogical conditions, methods of correctional work.

Підписано до друку 23.03.2017 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 994.

Видавництво Б.І. Маторіна

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел.: +38 06262 3-20-99; +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
